
Anna Chudzik

PANDEMICZNE MITY I TEORIE SPISKOWE W MEMACH INTERNETOWYCH

STRESZCZENIE

Tematem artykułu jest obraz teorii spiskowych i mitów współczesnych dotyczących pandemii wirusa COVID-19 w memach internetowych rozpowszechnianych w mediach społecznościowych. Jego celem jest rekonstrukcja owego obrazu, ukazanie jego złożoności (memów odnoszących się do różnorodnych teorii spiskowych i mitów, m.in. tych wskazujących na rolę rządu USA/Chin czy konkretnych osób – Billa Gatesa – w rozpowszechnianiu wirusa czy powiązanie z innymi tajnymi działaniami, np. wprowadzaniem technologii 5G, obowiązkowymi szczepieniami; także teorii negujących pandemię), jego najistotniejszych elementów oraz cech charakterystycznych i funkcji kulturowo-społecznych. Główną metodą badawczą jest analiza jakościowa zawartości treściowej oraz konstrukcji kompozycyjnej komunikatów. Konstrukcja treściowo-formalna obrazu wynika przede wszystkim z gatunkowej formy memu internetowego (kondensacja treściowa, kompresja konceptualna, ironiczny i parodystyczny punkt widzenia). Funkcje można podzielić na prymarne i wtórne: o ile prymarną rolą memu jest funkcja rozrywkowo-humorystyczna, tak warto w kontekście pandemii spojrzeć na nie także jako formę debaty publicznej i rodzaj e-folkloru.

Słowa kluczowe: mit współczesny, teoria spiskowa, mem internetowy, pandemia, obraz

SUMMARY

COVID-19 Myths and Conspiracy Theories in Internet Memes

This article explores the image made of the conspiracy theories and modern myths about the Covid-19 pandemic in Internet memes on social media. Its aim is to reconstruct this image and show its complexity (created by memes relating to various conspiracy theories and myths, e.g. memes indicating the role of US/China governments or specific people like Bill Gates in spreading the virus, or those pointing out some other secret

action, e.g. the introduction of 5G technology and compulsory vaccinations, and also the pandemic denial theories) and to explore its most essential elements and characteristics as well as its cultural and social functions. The main research method is the qualitative analysis of the content and compositional structure of messages. The content and form structure of the image results largely from the genre form of the internet meme (content condensation, conceptual compression and the ironic and parodic point of view). The functions can be divided into primary and secondary: while the primary role of memes is to entertain and amuse, it is also worth looking at them, in the context of the pandemic, as a form of public debate and a kind of e-folklore.

Keywords: modern myth, conspiracy theory, Internet meme, pandemic, image

WSTĘP

Ziszczające się na oczach współczesnych wizje Marshalla McLuhana o globalnej wiosce, z nowym typem społeczeństwa, relacji międzyludzkich, nastawieniem na nieustająco płynące, wymagające pełnej mentalnej interaktywności – percepcji, analizy i interpretacji – bodźce informacyjne, przyniosły ze sobą nowy ład informacyjny. Choć „ład” to nie jest dobre określenie – raczej drgający i zmienny chaos informacji, które mogą być tworzone przez każdego i dla każdego, w każdym miejscu na ziemi, na każdy temat, praktycznie bezkosztowo. Pojawia się w tym kontekście nawet nostalgia za klasycznymi masowymi mediami jako źródłem wiedzy – może i monopolistycznej, stereotypowej, niedialogicznej, ale oferującymi wstępną selekcję wiarygodności danych, przez wybór medium, tytułu prasowego, stacji czy programu telewizyjnego (Toffler 1997, 261–263). Dzisiejsza klęska urodzaju informacyjnego, gdy komunikatów i ich źródeł jest nieskończona liczba, wymaga od użytkownika mediów wysoko rozwiniętej umiejętności selekcjonowania i interpretowania danych. To sytuacja nieustannej czujności i zmienności, niedająca satysfakcji ostatecznego zrozumienia i ukojenia przewidywalności, bo wciąż anarchistycznie podważająca jedyną słuszną prawdę.

W tym chaosie informacyjnym – nadal zgodnie z McLuhanowskimi przewidywaniami – rozwija się wtórna oralność (Ong 2011, s. 204–207), która, wykorzystując środki multisemiotyczne, przywraca niektóre cechy – także myślowe, mimo umysłu „sformatowanego” przez pismo i druk – wspólnoty oralnej. Te mentalne i komunikacyjne wspólnoty stwarzają namiastkę poczucia ładu, likwidują bezustanny dysonans i niepokój poznawczy, pozwalają ignorować wielość możliwych światopoglądów. Ta ich funkcja „oswajania” rzeczywistości związana jest ze społecznymi i psychicznymi aspektami wspólności, w tym przede wszystkim wspólną uproszczoną wizją rzeczywistości, opartą na stereotypach, łatwą (w porównaniu do wizji eksperckich) i nadającą sens rzeczywistości i jej zdarzeniom. Atrakcyjny staje się agon jako obrona „nas” przed innymi, kuszące jest poczucie dostępu do wiedzy niedostępnej każdemu, żyją wciąż – ubrane często w formułiczne, aprioryczne, asertywne i schematyczne „prawdy” – mity i trwa magiczne usensowanie rzeczywistości, w której panuje logiczny (logiką mitu) i przewidywalny porządek.

Przejawami myślenia i działania wtórnie oralnego są zarówno współczesne mity oraz teorie spiskowe, jak i memy internetowe, będące uproszczoną i skondensowaną wizją świata. Biorąc pod uwagę powyższy kontekst, wydaje się, że warto spojrzeć na te – będące tematem niniejszego artykułu – komunikaty jako na bliski poetyce i epistemice oralności współczesny folklor (Kajfosz 2013, s. 66–71; Kamińska 2017, s. 34–36), mający inną zawartość treściową i różną semiotyczną formę niż tradycyjny, ale funkcjonalnie wciąż służący zaspokajaniu potrzeb „ludu”.

TEORIA SPISKOWA I MIT WSPÓŁCZESNY JAKO GATUNKI E-FOLKLORU

Narracyjne opowieści o strukturze mitu, często z elementem tajemnicy czy sensacji, podpowiadające prostą, uporządkowaną interpretację wybranego zjawiska czy domeny rzeczywistości, towarzyszą ludzkości

zapewne od jej zarania (zob. Barthes 1968, s. 327–328; Ong 2011, s. 2010–2017; Thiele-Dohrmann 1980, s. 30–45). Ich atrakcyjność dla odbiorców jest wieloraka, bo i natury ludycznej – jako mimetyczne odzwierciedlenie porządku świata ukrytych znaczeń, i kulturowo-światopoglądowej – jako obraz sensu świata dający satysfakcję i bezpieczeństwo wynikające ze zrozumienia¹, i społecznej – jako części wspólnotowego uniwersum symbolicznego. Choć przez wieki owe storytellingowe komunikaty zmieniły swoją formę na bardziej skomplikowane medialnie i kulturowo niż ustna opowieść, to ich podstawowe cechy wydają się dosyć stałe. Bez wątplenia są tekstami folkloru, a ich użytkownikami czy nosicielami – każdy człowiek cechujący się posiadaniem „przyzwyczajień i stereotypów komunikacyjnych czy poznawczych (uproszczonych obrazów rzeczywistości), wygłaszaniem sądów upraszczających (np. maksym i przysłów) czy obiegowych narracji” (Kajfosz 2009, s. 42).

Teoria spiskowa rozumiana jest jako „schemat interpretacyjny stosowany w stosunku do rzeczywistości”, alternatywny wobec powszechnie dominującego i wskazujący na ukrytą prawdę, a jego funkcją ma być „próba oswojenia tego, co obce, celem zrozumienia” (Minkner 2010, s. 200, 198)². Mit współczesny to „wierzenia bądź praktyka, które (...) cechują się określoną strukturą”, służące do „zaspokajania fundamentalnego pragnienia sensu”, bez którego tracimy „poczucie sprawczości, stabilności, własnej wartości” (Napiórkowski 2018b, s. 15, 7). Mit bywa synonimicznie nazywany legendą (współczesną bądź miejską) i opisywany jako „komunikaty aktualne, spontaniczne, «gorące», wyzwalające emocje i zmuszające do natychmiastowej reakcji; są krótkie i odnoszą się do zdarzeń wyjątkowych. Dotyczą przypadków niby prawdziwych i choć narrator powołuje się na autorytet przyjaciela lub innych znanych mu osób,

1 Teorie spiskowe prezentują interpretację problemu czy zjawiska w kategoriach nieporównywalnie prostszych, niż to ma miejsce w dyskursie naukowym, „oferują (...) kompensacyjne poczucie rozumienia bieżącej sytuacji historycznej, stanowiąc formę «kognitywnego mapowania ubogich»” (Kamińska 2017, s. 248).

2 O teoriach spiskowych jako folklorze – zob. Barkun 2003, s. 11–14; o stosunkowo krótkiej historii użycia terminu „teoria spiskowa” (w porównaniu do historii samych wyobrażeń spiskowych) – zob. Czech 2015, s. 28–57.

to nie należą do faktów sprawdzonych i zweryfikowanych, są z reguły wymysłem” (Czubala 2014, s. 7–8). Inne pojawiające się w badaniach bliskoznaczone terminy genologiczne to: pogłoska, plotka, opowieść³.

Można zaryzykować stwierdzenie, że w praktycznym użyciu omawianej terminologii „teoria spiskowa” ma bardziej charakter *langue* („*langue* tekstowego”, zob. Kajfosz 2013, s. 69): wyznacza pewien schemat elementów (osób, przedmiotów, wydarzeń, miejsc i czasów) i relacji pomiędzy nimi składających się na interpretację danej sfery rzeczywistości. Mit i legenda rozumiane są bardziej narracyjnie, wyobrażeniowo i mnemotechnicznie, obudowane są konkretnymi realiami opowieściowymi – choć przecież zajmujący się mitem strukturaliści i semiotycy także traktują go przede wszystkim jako głęboki schemat (Lévi-Strauss 1970; Barthes 2000, s. 239–264; Napiórkowski 2018b, s. 47–51).

Omawiane zjawiska to bez wątpienia przejawy tej samej wspólnotowej inwencji interpretacyjno-porządkującej, od jej wzorca do konkretnej realizacji, a różnice dotyczą jedynie terminologii i zakresu jej użycia⁴. Szukając owych wspólnych fundamentów poznawczych, dotrzemy do jeszcze ogólniejszego określenia: „myślenie potoczne”

- 3 O zamieszaniu terminologicznym i nieostrych granicach przenikających się zjawisk związanych z myśleniem i artykulacją mityczną świadczy ciekawa propozycja – dobrze uargumentowana – Janiny Hajduk-Nijakowskiej, aby teorię spiskową (w jej sfabularyzowanej wersji) traktować jako rodzaj legendy miejskiej (2010, s. 285–305).
- 4 Janina Hajduk-Nijakowska pisze: „Bez względu na to, jak nazwiemy ten typ opowieści, to przecież nie ulega wątpliwości, że dramatyczne sytuacje społeczne rodzą wyjątkowe zapotrzebowanie ma informacje pozwalające wyjaśnić rozgrywające się zdarzenia oraz złagodzić strach i napięcie. Czy nazwiemy je plotką lub pogłoską, czy sensacją lub legendą miejską, czy też opowieścią parawierzeniową lub przekazywaną w konwencji wierzeniowej – to zawsze podobne opowieści [które] będą pełniły funkcje spoistego «wentyla ludzkich lęków»” (2010, s. 288–289). Michael Barkun proponuje podział teorii spiskowych na trzy typy: teorie dotyczące konkretnego wydarzenia, teorie systemowe i superkonspiracje; w tym wypadku mit współczesny jako konkretna opowieść byłby najbliższy pierwszemu typowi, a pozostałe typy tworzyłyby tekstowe *langue* (Barkun 2003, s. 3–4). Franciszek Czech używa terminu „narracje spiskowe”, pisząc, że są one „pewnymi uporządkowanymi ciągami opisowymi, pozwalającymi wyjaśnić otaczający nas świat i zachowywać się w adekwatny do tych wyjaśnień sposób” (Czech 2015, s. 13).

(w pewnym zakresie także: „myślenie mityczne”) – niewyspecjalizowane, fragmentaryczne, stereotypowe, wypierające to, co nie pasuje do aktualnie budowanego obrazu (Kajfosz 2013, s. 87–88, por. pojęcie „izolacji świadomościowej”, Stomma 1986, s. 82–87) – w rezultacie działania którego mogą powstać omawiane opowieści. Traktując łącznie omawiane opowieści będące przejawem tego typu myślenia, można wskazać ich następujące wspólne cechy formalne, treściowe i funkcjonalne:

- są w większości anonimowe (choć współcześnie bywają także elementami przekazów oficjalnych w mediach masowych i indywidualnych wypowiedzi publicznych), rozpowszechniane z ust do ust (dziś: wiralowo), wariantywne;
- zawierają formułę *friend of my friend* lub jej odpowiednik; współcześnie powołują się także na trudne do weryfikacji dane naukowe, badania (utajnione), informacje i postaci medialne⁵;
- dotyczą spraw ważnych życiowo (życie, zdrowie, dziecko, pożywienie, bezpieczeństwo egzystencji, finansów, pracy), istotnych kulturowo (ważne postaci, wydarzenia, grupy społeczne, polityka), nieznanymi lub trudnymi do zrozumienia (nauka, kosmos, medycyna)⁶;
- opisują świat oparty na opozycji my – oni, swój – obcy, z której to konstrukcji wynika wskazanie na wspólnego wroga – obcego, źródła intencjonalnego zła, i/lub na grupę osób, której zależy na ukryciu prawdy;

---

5 W tym zблиżają się do *fake newsów*, które w medioznawczym rozumieniu są informacjami fałszywymi, rozpowszechnianymi celowo. W praktyce, zwłaszcza w mediach społecznościowych, trudno czasem ocenić intencjonalność konkretnej opowieści i odróżnić *fake news* od mitu. Nieuprawnione badawczo jest także założenie o ich zupełnej fikcyjności – o konieczności zachowania krytycznego podejścia do własnych krytycznych poglądów na temat teorii spiskowych trafnie pisze Lech Zdybel (2016).

6 Marcin Napiórkowski wydziela tu dwa elementy semiotyczne: „znak-wartość (dziecko, kobieta, dom, praca)” i jego „wpisanie w systemie lęków (ekonomia, medycyna, ekologia)” (Napiórkowski 2018a).

- wykluczają przypadkowość zdarzeń, szukają przejrzystego uporządkowania i wyjaśnienia zjawisk⁷; nadają światu i jego znakom sens i spójność w obrębie danej domeny, nawet jeśli nie jest ona spójna z szerszym kontekstem⁸;
- wyrażają lęki społeczne, stąd intensywność ich powstawania i kolportowania wzrasta w okresie niestabilności, poczucia zagrożenia, zmiany, nowości (Czubala 1992, s. 90–91);
- są formą semiotycznej wspólnotowości, a także przejawu potrzeby uporządkowania świata, sensu i działania.

PANDEMICZNE TEORIE SPISKOWE I MITY

Pojawienie się i niezwykle szybkie rozpowszechnienie wirusa SARS-CoV-2, od samego początku z niezwykłą intensywnością będącego obiektem emocjonalnych wypowiedzi osób publicznych, polityków i przede wszystkim tematem przekazów medialnych, niewątpliwie można uznać za czas społecznego niepokoju. Brak pełnej wiedzy o przyczynach pojawienia się wirusa, wywoływanej przez niego chorobie i metodach radzenia sobie z nią wywołał lawinę domniemań, hipotez, podejrzeń, oskarżeń, *fake newsów* i faktoidów medialnych, będących odpowiedzią na społeczną potrzebę wiedzy, zrozumienia i poczucia bezpieczeństwa – bądź to traktowanych jako okazja do wyeksploatowania zainteresowania (w przypadku działań komercyjnych), bądź autentyczna i ważna potrzeba społeczna (w przypadku działań

⁷ Por. trzy najważniejsze cechy myślenia spiskowego wymieniane przez badacza zjawiska: (1) nic nie dzieje się przez przypadek, (2) rzeczy i wydarzenia mają ukryte znaczenia i (3) są ze sobą powiązane (Guzowski 2016, s. 90–92).

⁸ Można mówić nawet o pewnej myślowej skłonności do myślenia kategoriami mityczno-spiskowymi: „Osoby o dużym natężeniu potrzeby domknięcia mają tendencję do selektywnego wychwytywania z otoczenia tylko informacji spójnych z ich systemem przekonań, a ignorowania tych informacji, które w jakiś sposób mogą naruszyć jego stabilność” (Kossowska 2003, s. 356).

edukacyjnych i częściowo folklorystycznych). Poczucie niepewności i zagrożenia potęgowane było przyzwyczajeniem do natychmiastowego dostępu do informacji we współczesnym usieciowionym świecie.

Sytuacja taka, „ekstremalnie wysokiego poziomu szumu” informacyjnego, w obliczu którego „zwykły odbiorca nie ma pojęcia, co się tak naprawdę dzieje i czy coś się w ogóle dzieje” (Napiórkowski 2020), stała się oczywistym podłożem dla rozkwitu dziesiątek teorii spiskowych i związanych z nimi mitów, pogłosek, plotek, *fake newsów*⁹, dodatkowo powiązanych z teoriami i mitami istniejącymi wcześniej (zwłaszcza tymi związanymi ze zdrowiem, leczeniem, niejawnymi sposobami wpływania na społeczeństwo – za pomocą czipów, szczepionek, opadów atmosferycznych i in.)¹⁰.

Gdyby chcieć je uporządkować, można powiedzieć, że od strony epistemologicznej dzieli się na trzy typy: (1) uznające istnienie epidemii i szukające jej alternatywnych wobec oficjalnie podawanych przyczyn; (2) negujące istnienie wirusa SARS-CoV-2 i/lub pandemii lub je bagatelizujące; (3) uznające istnienie pandemii, będącej jednak czymś innym, niż się przeciętnemu odbiorcy wydaje. Dalsze elementy konkretnego wariantu mitu zależą od odpowiedzi na pytania: kto (Chiny, USA, rząd światowy, PiS, Bill Gates, Big Pharma), kogo (wszystkich albo wybraną grupę – inteligencję, Polaków), dlaczego i po co (aby czerpać zyski ze sprzedaży leków i szczepionek, zniszczyć odporność, sterować umysłami, wywołać depopulację, wywołać lęk), z wykorzystaniem jakiego narzędzia (wirusa z laboratorium, promieniowania 5G, smug kondensacyjnych, szczepionki z nanocząsteczkami lub czipami) nas zaraża (bądź udaje, że zaraża – w teoriach negujących wirusa). Wraz z rozwojem sytuacji pojawiły się (i wciąż pojawiają) coraz to nowsze pogłoski i elementy spisku, dotyczące

9 Niezwykle przypomina to czas pojawienia się wirusa HIV, przy ograniczonej jeszcze wówczas wiedzy zarówno medycznej, a tym bardziej potocznej o nim i społeczna reakcja na ów stan niewiedzy w formie fali fantastycznych opowieści o AIDS, opisana przez Dionizjusza Czubałę (1992).

10 Dodatkowo część teorii spiskowych i informacji z nimi związanych tworzona jest jako parodystyczne *fake newsy*, będące pastiszem autentycznych wypowiedzi (Kamińska, Przybylski 2020).

sposobu przeciwdziałania wirusowi i pandemii (witamina C, sok z cytryny lub dożylny wlew z wody utlenionej jako lek), szkodliwości noszenia maseczek, szkodliwości i nieetyczności szczepionki i in.

Ta niezwykle złożona struktura opcji i wariantywnych wersji opowieści dotyczących COVID-19 przejawia się w dyskursie społecznym dotyczącym pandemii w różnych formach, kontekstach i funkcjach dyskursywnych, co najłatwiej obserwować i badać w mediach społecznościowych. Zwolennicy teorii spiskowych lub ich elementów (często ujmowanych w modalnie usprawiedliwiająca i pozornie dystansującą formułę: „Nie wiem, czy to prawda, ale coś w tym jest”, „Nie wierzę w to, ale...”) wchodzi w dialog ze zwolennikami dyskursu naukowego, eksperckiego, racjonalnego – i ze sobą nawzajem. W miejscach o dużym poziomie anonimizacji i braku głębszych relacji dominuje retoryka agresywnej antagonizacji, stereotypy, powtarzalne argumenty, emocje, obelgi – z obu stron dyskusji¹¹.

Mem internetowy stał się jednym z narzędzi w tym ogólnonarodowym i ogólnosięciowym pandemicznym dyskursie.

OBRAZ TEORII SPISKOWYCH W MEMACH

Wizja przyczyn i przebiegu pandemii w spiskowo-mitycznych opowieściach jest – jak wyżej wskazano – oparta na dosyć uproszczonej a zarazem radykalnej wizji rzeczywistości, w której albo jesteście z nami, albo przeciw nam. Mem internetowy, czyli wiralowo rozpowszechniany obrazek z tekstem o funkcji żartu funkcjonujący w mediach społecznościowych¹², jako konstrukt gatunkowy oparty na kompresji konceptualnej, kondensacji i schematyzacji ujętego

11 Piszząc o psychologicznej atrakcyjności myślenia spiskowego, Janusz Guzowski tłumaczy ją „racjonalnością ograniczoną”, przyjmując swoje poglądy *a priori* jako prawdziwsze od innych i odporną na kontrargumenty (Guzowski 2016, s. 95–97).

12 Historia memu internetowego jako terminu i gatunku wypowiedzi oraz rozważania o jego cechach definicyjnych zob.: Kamińska 2011, s. 57–65; Shifman 2014, s. 9–14, Sroka 2014, s. 28–38.

wyrywka rzeczywistości, jeszcze cechy te uwypukla. Z definicyjnych cech gatunkowych memu wynika jego prymarna humorystyczna funkcja oraz ironiczny i parodystyczny punkt widzenia zawarty w prezentowanych scenach.

Otrzymujemy więc w memach obraz światopoglądu wyrażającego się w teoriach i mitach pandemicznych stereotypowy, spolaryzowany, pozbawiony niuansów, groteskowo wyolbrzymiony i przejawskrawiony¹³. Z dokonanej przeze mnie analizy zawartości treściowej oraz formy kompozycyjnej popularnych (mających co najmniej dwieście udostępnień) memów internetowych kolportowanych w mediach społecznościowych w okresie od kwietnia do października 2020 roku wynika, że do najczęściej powtarzających się zabiegów kompozycyjnych obrazu pandemicznych mitów i teorii spiskowych w memach można zaliczyć: opozycję postaw, parodię stylistyczno-retoryczną stylu mityczno-spiskowego dyskursu (często powiązaną z nagromadzeniem jego elementów), analogię sytuacyjną, ukazanie absurdalności logiki spiskowej m.in. poprzez jej groteskową wizualizację oraz prezentację wiarygodnych faktów na temat koronawirusa¹⁴.

OPOZYCJA POSTAW

Opozycja w memach dotyczy przeciwstawienia sobie dwóch (lub więcej) obrazów postaw, poglądów czy zachowań, z których przynajmniej jeden jest związany z teoriami spiskowymi i jednoznacznie negatywnie przedstawiany jako nielogiczny, absurdalny, szkodliwy. Przykładowo, zdroworozsądkowy bohater mema („swój”) mówi: *Nie jestem lekarzem, dlatego nie będę się wymądrzał na temat światowej pandemii koronawirusa, niech zrobią to mądrzejsi odemnie*¹⁵, a w opozycji do niego zwolennik myślenia spiskowego („on”, „obcy”) twierdzi, że: *Koronawirus to tylko grypa, wystarczy mi witaminy*

13 Kamińska za najważniejsze cechy memu uznaje hiperbolizację obrazu świata i jego ironiczne potraktowanie (2017, s. 37–38).

14 Wymienione zabiegi kompozycyjne nie mają charakteru rozłącznego i często stosowane są w obrębie jednego komunikatu.

15 Tu i dalej w cytatach z memów zachowano pisownię oryginalną.

i się wyleczę, a w ogóle to oni nas zacczipują i to wszystko to spisek lub: Koronawirus to spisek Big Pharma by nas zaszczepić jak bydło! Stworzyli go w laboratorium z GMO! Albo Perhydrol dożylnie albo ŚMIERĆ. „Oni” pokazywani są jako gorsi i głupszy oraz *explicite* określani jako *naiwni*, łatwowierni, ale częściej bardziej dosadnie: *umysłowo chorzy, idioci, kretyni*, „eksperci”, *blazny*. To ludzie niewykształceni, rządni sensacji, złośliwi, kłótlivi, wierzący także w inne teorie spiskowe. W memach pojawiają się dzieci, a nawet zwierzęta wstydzące się swoich rodziców/właścicieli protestujących przeciwko kwarantannie i rozpowszechniających teorie spiskowe. Wierzy w nie bohater memosfery Janusz Nosacz, który łączy ten element swojego światopoglądu z nieuctwem, lenistwem i cwaniactwem.

W kreowanej wizji świata nie ma równowagi w prezentacji argumentów, próby perswazji czy zrozumienia innego sposobu myślenia. Opozycja jest jasna, prezentowane poglądy jednoznacznie wartościowane jako dobre (te naukowe, logiczne) i złe (te spiskowe). Sympatia twórców i nosicieli memów jest zawsze po stronie „swoich”¹⁶.

¹⁶ Oczywiście istnieją także serie memów, w których to osoby przestrzegające zaleceń sanitarnych i używające oficjalnych argumentów medycznych przedstawiane są jako *barany, kretyni, niewolnicy*.

PARODIA STYLISTYCZNO-RETORYCZNA (Z NAGROMADZENIEM)

Grupa memów oparta na parodii stylu, leksyki, retoryki argumentacji i sloganów wygłaszanych przez zwolenników teorii spiskowych nie wprowadza najczęściej kontrargumentów naukowych czy medycznych, pozostając przy samym przytoczeniu wypowiedzi typowych dla „spiskowców”. Jest to przytoczenie specyficzne, bo oparte na pastiszu, przerysowaniu i karykaturalnym nagromadzeniu elementów stylizacji na język dyskursu mityczno-spiskowego, rzeczywiście jednak wykorzystujące formuły powtarzające się w dyskusjach o koronawirusie. W hiperbolizowanym nagromadzeniu ujawniają one swoją retoryczną powtarzalność i semantyczną pustkę.

Dla zwiększenia walorów humorystycznych takiej parodii może zostać dodatkowo zastosowana technika zmiany kontekstu sytuacyjnego użycia danych form stylistyczno-retorycznych, jak w serii memów ukazujących zachowania i wypowiedzi typowe dla zwolenników teorii spiskowych wśród pasażerów tonącego Titanica: *Proszę mi pokazać podstawę prawną, że muszę się ewakuować, Nakaz zakładania kamizelek ratunkowych to łamanie moich praw, Media napędzają tę panikę, Podobno tylko starsi i chorzy umrą, Tamta kobieta miała cukrzycę, więc to ją zabiło, a nie zatonięcie, To spisek lobby łodzi ratunkowych!* itd. Innym przykładem parodystycznego

nagromadzenia typowej spiskowej leksyki i argumentów jest tzw. bingo foliarskie, stylizowany na grę losową repertuar typowych dla przeciwników oficjalnej wersji wiedzy argumentów i odzywek¹⁷: *Nie dam się zaszczepić, A ilu umiera na raka?, Ja tego kagańca [maseczki] nie noszę, Spisek rządu, Oni chcą, abys w to uwierzył, Wyłącz telewizję, myśl samodzielnie* itd. Lub memy prezentujące dosadną, emocjonalną odzywkę zamykającą każdą próbę dyskusji: *COVID-srovid!*

Formuliczność, sloganowość, powtarzalność stylistyczna i retoryczna, typowa dla myślenia i działania oralno-mitycznego, zostaje zidentyfikowana, oceniona, naznaczona i wykpiona.

ANALOGIA

Zastosowanie analogii w memach polega na ukazaniu obrazowanych zjawisk czy zachowań w nietypowym kontekście, przy zachowaniu ich rozpoznawalnej struktury i treści, lub też na wskazaniu pozasytuacyjnych podobieństw niepowiązanych ze sobą zjawisk.

17 Określenie „foliarze” odnosi się do zwolenników teorii o szkodliwości promieniowania anten 5G, którzy dla ochrony przed falami noszą czapki z folii aluminiowej.

Przykładem pierwszego jej typu (analogii sytuacyjnej) były wyżej opisane zachowania pasażerów Titanica, podobne serie memów dotyczą reakcji na wprowadzenie do sprzedaży leków przeciwbólowych czy obowiązku... mycia się (w tym związanego z reżimem sanitarnym mycia rąk). W ten sposób obrazowane są także typowe dla teorii spiskowych mechanizmy myślowe, np. skłonność do szukania ukrytych znaczeń, powiązań, porządku w liczbach, datach, symbolach (np. na banknotach, obrazach, w przekazach medialnych). Popularny mit pandemiczny mówi o cyklicznie się powtarzających co sto lat epidemiach chorób zakaźnych; w analogii do niego powstał mem wskazujący na związek dat publikowania płyt zespołu Golec Źorkiestra z pojawieniem się epidemii SARS, świńskiej grypy i koronawirusa. Przykładem analogii pozasytuacyjnej jest mem wskazujący na ikoniczne podobieństwo obrazu wirusa z logotypem Sosnowca, opatrzony typowym dla retoryki dyskursu spiskowego komentarzem: *Przypadek? Nie sądzę*. Wiele memów przedstawia zachowanie osób odmawiających noszenia maseczek (*szmat, kagańców*), jednak ukazuje ich argumenty w kontekście walki z noszeniem szalików (jako narzędzia walki z *pandemią zimna*) czy z noszeniem masek podczas prac z azbestem (od których to masek można dostać *grzybicy płuc*).

Zastosowana technika zmiany kontekstu lub dekontekstualizacji łatwych do zidentyfikowania zachowań i formuł stylistyczno-retorycznych służy ukazaniu ich jako absurdalnych, nieadekwatnych i nieracjonalnych i nielogicznych.

NIELOGICZNA LOGIKA I GROTESKOWA WIZUALIZACJA

Ów brak logiki w myśleniu i działaniu „spiskowców” jest jedną z najmocniej profilowanych w memach ich cechą. Według twórców memów ich podstawowa teza głosi, że „Wirus nie istnieje, bo ja nie znam nikogo, kto jest chory” (i wersje wariantywne: ozdrowieńcy nie udzielają wywiadów, bo ich nie ma; szpitale są puste lub wypełniane

statystami itp.)¹⁸. W memach owa logika zostaje zastosowana do opisu innych sytuacji (a więc z wykorzystaniem omówionej wyżej analogii sytuacyjnej): nie istnieje Napoleon, bo nikt z żyjących go nie widział; ludzie się nie topią, bo „nie znam nikogo, kto się utopił” itd. Innym wytykanym „spiskowcom” absurdem – tym razem merytorycznym – są ich poglądy dotyczące bio- i technomanipulacji, które są tak fantastycznonaukowe, że sama ich wizualizacja jest zabawna¹⁹. Dlatego bohater filmu *Rejs* pyta w memie: *Czy można wybrać szczepionkę z microchipem Apple zamiast Microsoftu? Chciałabym być kompatybilny z telefonem*. Inny mem przedstawia ludzi emitujących ikonicznie przedstawione fale z objaśnieniem, że tak się dzieje, *Kiedy wieże 5G zarażają cię COVID-19 i zaczynasz emitować własne WI-FI*.

Altmedowiec w marcu '20:

- *wierzy, że nadchodzi apokalipsa*
- *uważa, że Włochy ukrywają stopy trupów*
- *mierzy sobie temperaturę co kilka godzin*
- *boi się, że zachorował lub zaraz zachoruje*
- *rozwowiada, że zamkną sklepy i nie będzie co jeść*

Altmedowiec we wrześniu '20:

- *wierzy, że pandemia nie istnieje*
- *uważa, że we Włoszech nikt nie zmarł na COVID-19*
- *ignoruje zalecenia dotyczące bezpieczeństwa*
- *boi się, że podadzą mu nieistniejącą szczepionkę*
- *rozwowiada, że pandemia to spisek USA lub UE*

Dodatkowym zabiegiem w tym typie kompozycyjnym, zwiększającym poczucie nieracjonalności obrazowych poglądów, jest nagromadzenie wielu różnych mitów i spisków jako przejawu tego samego sposobu myślenia. Mem ukazujący *Rzadkie zdjęcie komórkowego nadajnika HAARP rozprzestrzeniającego chemitrailsy sieci 5G z wyhodowanymi wirusami* przywołuje hipotezy będące elementami aż pięciu teorii spiskowych.

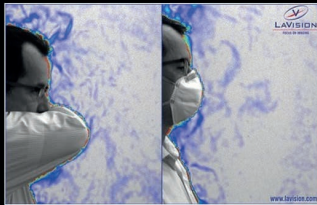
¹⁸ Argument pojawiający się podczas pierwszej fali pandemii.

¹⁹ Jak w youtubowym skeczu HRejterów o *Programie do sterowania ludźmi po szczepieniu* (<https://www.youtube.com/watch?v=5BRj-CyYZns>).

Ukazane w ten sposób poglądy przeciwników oficjalnej interpretacji przyczyn i przebiegu pandemii, mające swój sens i logikę w obrębie spiskowego *langue*, zwizualizowane i ukazane poza tym kontekstem jawią się jako absurdalne i nielogiczne.

OBRAZ FAKTÓW

Typem memów najmniej (lub w ogóle) ludycznym jest ten prezentujący dane naukowe i medyczne opisywane jako potwierdzone fakty w opozycji do będących jedynie hipotezami lub opiniami mitów, plotek czy teorii spiskowych. Prezentowane dane dotyczą autentycznych wydarzeń, statystyk, relacji przyczynowo-skutkowych potwierdzających zaraźliwość wirusa, skutki zachorowania oraz sposoby przeciwdziałania mu. Najczęściej ich oprawa retoryczna jest apelem bądź wyzwaniem (*Wszystkim, którzy twierdzą, że covid to ściema, proponuję pójść do szpitala zakaźnego i powiedzieć to samo chorym, a następnie pójść na pogrzeb osoby zmarłej na koronawirusa i powiedzieć, żeby nie udawał i wylał już z tej trumny*).

Śmieją mnie ludzie, którym się wydaje, że maseczki nie nie dają, równocześnie twierdząc, że ciężiej im się przez nie oddycha. Wirus to nie surfer, który przenosi się na cząsteczkach tlenu czy azotu, ale przenosi się między innymi w kroplach śliny

Więc jeśli ktoś zauważa, że nawet powietrze, które jest gazem, ma problem przebyć przeszkodę jaką jest maseczka, to powinien zdawać sobie sprawę, że ślina w powietrzu, która jest aerozolem ma jeszcze gorzej z przelataniem na dalszą odległość. Więc ich własne obserwacje dotyczące komfortu oddychania przeczą ich własnym myślom, że maseczki nie dają nic. Czemu nie łączą ze sobą tych dwóch faktów?

www.demotywatory.pl

Ponad sto osób z Domu Pomocy Społecznej w Jędrzejowie (woj. opolskie) jest zakażonych koronawirusem. To 82 pensjonariuszy i 24 pracowników. Cztery osoby mają wyniki niejednoznaczne, ich testy będą powtarzane. Dużym ogniskiem zakażeń jest też DPS w Wielkiej Wsi (woj. wielkopolskie). Tam pozytywny wynik ma obecnie 75 osób.

Wiadom, 83 pensjonariuszy Domu Pomocy Społecznej w Jędrzejowie obecność koronawirusa potwierdzono u 82 osób - poinformowało w niedzielę biuro prasowe wojewody opolskiego. Zakażonych jest także 24 pracowników placówki.

Według komunikatu wojewody opolskiego, w niedzielę w województwie potwierdzono 84 przypadki zakażenia koronawirusem. Wiadom, nie są nowe przypadki zakażeń w Domu Pomocy Społecznej Jędrzejów.

DEMOTYWATORY.PL

eksperyment- czas udowodnić że naukowcy się mylą- zapraszamy nawiedzonych do pracy w wolontariacie, udowodnijcie że COVID to brednie, a jak nawet zostanieci zarażeni nie korzystajcie z usług służby zdrowia , respiratorów ,bo według was ta choroba to pikus

wszyscy czekamy na wasze zdjęcia z wolontariatu, nie minusować, to wasz akt odwagi i "prawdy" czas udowodnić waszą "prawdę",a potem po pracy w ogniskach choroby powróć do domu do ..swoich rodzin, swoich dzieci .. brak chętnych ? ciekawe dlaczego

Tego typu memy mają znikomy walor komiczny, a najbardziej – potencjalnie – informacyjny czy edukacyjny charakter.

Podsumowując, najczęstszy obraz teorii spiskowych i mitów pandemicznych w memach jest parodią i karykaturą komicznie nagromadzonych poglądów i zachowań osób w nie wierzących, groteskowo przerysowanych. Podkreślany jest ich brak logiki, me-rytoryczna i logiczna absurdalność, karykaturalna formuliczność i asemantyczna sloganowość. Częstym zabiegiem kompozycyjnym jest zestawianie teorii spiskowych i wiedzy eksperckiej oraz zdroworozsądkowej, z wykorzystaniem technik opozycji, kontrastu, analogii, co także ma uwypuklać braki w logice myślenia i retoryce argumentacji zwolenników tych poglądów. Najmocniejszy walor komiczny, definicyjny dla memów, wydają się posiadać te ukazujące stylistyczno-retoryczny pastisz sposobu myślenia i wypowiedzania się „spiskowców” oraz wizualizacje ich pomysłów. W obrazie tym nie ma miejsca na zrozumienie argumentów inaczej myślących, próbę uczciwej konfrontacji postaw czy edukację (z niewielkimi wyjątkami) – jest on przede wszystkim jawną kpina z negatywnie wartościowanych poglądów obozu uogólnionych „obcych”.

PODSUMOWANIE: FUNKCJE MEMÓW W DYSKURSIE PANDEMICZNYM

Memy pojawiają się w mediach społecznościowych w kontekście konkretnych dyskusji lub jako wypowiedzi potencjalnie inicjujące takąż. Pełnić więc mogą funkcję ekspresji światopoglądu i emocji, komentarza, oceny, krytyki (zob. Piskorz 2015). Zapytana o funkcje memów w okresie pandemicznym Magdalena Kamińska odpowiedziała: „Nie ma jakiejś Naczelnej Rady Memiarskiej ani Gildii Śmieszkopejów, które określają, jakie mają być memy. Memy mogą być takie, jakie chcą ich twórcy. Mogą być zabawne, smutne, pouczające, a nawet piętnujące. Zwłaszcza w czasie kryzysu” (Kamińska, Przybylski 2020).

Wydaje się, że w stosunku do obrazu zwolenników myślenia spiskowo-mitycznego twórcy memów czynią z nich przede wszystkim narzędzie walki. Mem dotyczący pandemicznych teorii spiskowych

jako akt komunikacji może zostać skierowany do dwóch różnych typów adresatów: o podobnych poglądach i o poglądach przeciwnych²⁰. W pierwszym przypadku służyć będzie budowaniu i potwierdzaniu wspólnoty światopoglądowej i semiotycznej, także przez swój walor komiczny i ludyczny (mamy wspólnego wroga, śmiejemy się z niego). W drugim przypadku, biorąc pod uwagę przeprowadzoną analizę zawartego w nim obrazu, będzie przede wszystkim wyrazem niedialogicznej krytyki. Choć potencjalnie można wskazać na elementy retoryczne do dialogu namawiające – apele do logiki, wiedzy eksperckiej, krytycznego myślenia, namawianie do bezpośredniej weryfikacji faktów – to ze względu na zawarty w większości z omawianych memów negatywnie wartościowany obraźliwy obraz „spiskowców” będą one odbierane jako kpina i obelga. Nie zauważyłam w praktyce skuteczności strategii nazywanej przez Marcina Napiórkowskiego „strategicznym śmieszkowaniem”²¹ – choć na to liczyłam. Memy pandemiczne w badanym przeze mnie okresie okazały się przede wszystkim narzędziem ludycznego agonu między przeciwnikami a zwolennikami pewnego sposobu widzenia pandemii.

BIBLIOGRAFIA

Barkun M. (2003), *A Culture of Conspiracy*, London: University of California Press.

²⁰ Odbiorca neutralny zapewne też istnieje, ale w spolaryzowanym środowisku mediów społecznościowych jest nieprototypowym typem użytkownika.

²¹ Autor bloga *Mitologia współczesna* pisze: „Wielka siła teorii spiskowych i ruchów pseudonaukowych tkwi w tym, że budują one atrakcyjne dla swych członków wspólnoty. Przynależność do takich wspólnot (...) dostarcza członkom pozytywnych bodźców i wzmacnia skłonność do zgadzania się z głoszonymi przez daną grupę twierdzeniami. Z kolei ilekroć dana osoba spotyka się z szyderstwem z danej grupy czy teorii, otrzymuje bodziec negatywny (karę). Gdzieś głęboko w mózgu dokonuje się nieustanny, nieświadomy rachunek emocjonalnych zysków i strat, który bardzo wpływa na to, w co chcemy wierzyć, a w co wątpić” (Napiórkowski 2017).

- Barthes R. (1968), *Wstęp do analizy strukturalnej opowiadań*, Pamiętnik Literacki, 4, 327–359.
- Barthes R. (2000), *Mitologie*, tłum. A. Dziadek, Warszawa: KR.
- Czech F. (2015), *Spiskowe narracje i metanarracje*, Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Czubala D. (1992), *Ze świata legend współczesnych. Sensacje o AIDS*, [w:] T. Kłak (red.), *Kultura polska. Współczesność wobec tradycji* (85–103), Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Czubala D. (2014), *Polskie legendy miejskie. Studium i materiały*, Katowice: Śląsk.
- Guzowski J. (2016), *Psychologiczne źródła teorii spiskowych*, Internetowy Magazyn Filozoficzny „Hybris”, 33, 87–100.
- Hajduk-Nijakowska J. (2010), *Teoria spiskowa jako gatunek legendy miejskiej*, [w:] K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara (red.), *Zmowa, intryga, spisek. O tajnych układach w strukturze codzienności* (285–305), Opole: Uniwersytet Opolski.
- Kajfosz J. (2009), *Elementy magii w folklorze medialnym*, [w:] G. Gańczarczyk, P. Grochowski (red.), *Folklor w dobie internetu* (41–54), Toruń: Wyd. Nauk. UMK.
- Kajfosz J. (2013), *Faktoid i mistyfikacja w nowym mediach, czyli o strategiach czarowania umysłu*, [w:] P. Grochowski (red.), *Netlor. Wiedza cyfrowych tubylców* (65–90), Toruń: Wyd. Nauk. UMK.
- Kamińska M. (2011), *Nieczne memy. Dwanaście wykładów o kulturze internetu*, Poznań: Galeria Miejska „Arsenał”.
- Kamińska M. (2017), *Memosfera. Wprowadzenie do cyberkulturoznawstwa*, Poznań: Galeria Miejska „Arsenał”.
- Kamińska M., Przybylski A. (2020), *Zupa z nietoperza i podkrążone oczy ministra*, wywiad, <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/zupa-z-nietoperza-i-podkrazone-oczy-ministra,268,4705> (dostęp: 10.10.2020).
- Kossowska M. (2003), *Różnice indywidualne w potrzebie poznawczego domknięcia*, Przegląd Psychologiczny, 4, 355–373.
- Lévi-Strauss C. (1970), *Antropologia strukturalna*, tłum. K. Pomian, Warszawa: PIW.

- Minkner K. (2010), *Krytyka tradycyjnego modelu analizy teorii spiskowych w kontekście thrillerów konspiracyjnych w latach 70.*, [w:] K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara (red.), *Zmowa, intryga, spisek. O tajnych układach w strukturze codzienności (197–219)*, Opole: Uniwersytet Opolski.
- Napiórkowski M. (2017), *Jak rozmawiać z ludźmi, którzy wierzą w teorie spiskowe, czyli śmieszkiwanie strategiczne*, mitologiawspolczesna.pl (dostęp: 10.10.2020).
- Napiórkowski M. (2018a), *Biały bus porywa dzieci i wycina nerki. Uniwersalny przepis na miejską legendę*, <http://mitologiawspolczesna.pl> (dostęp: 10.10.2020).
- Napiórkowski M. (2018b), *Mitologia współczesna*, Warszawa: PWN.
- Napiórkowski M. (2020), *Dlaczego nic nie piszę o koronawirusie?*, mitologiawspolczesna.pl (dostęp: 10.12.2020).
- Ong W.J. (2011), *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, tłum. J. Japola, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Piskorz K. (2015), *Internet nie śpi, internet reaguje. Memy internetowe jako forma komentarza do bieżących wydarzeń społecznych i politycznych*, *Zeszyty Prasoznawcze*, 58, 3 (223), 650–658.
- Shifman L. (2014), *Memes in Digital Culture*, Cambridge–London: The MIT Press.
- Sroka J. (2014), *Obrazkowe memy internetowe*, Warszawa: CeDeWu.pl.
- Stomma L. (1986), *Antropologia kultury wsi polskiej XIX w.*, Warszawa: Instytut Wydawniczy „PAX”.
- Thiele-Dohrmann K. (1980), *Psychologia plotki*, tłum. A. Krzemiński, Warszawa: PIW.
- Toffler A. (1997), *Trzecia fala*, tłum. E. Woydyłło, Warszawa: PIW.
- Zdybel L. (2016), *„Teorie spiskowe” jako fenomen globalny: analiza krytyczna i metakrytyczna*, *Historia – Kultura – Globalizacja*, 6, 313–339.